

DOI Number: 10.30520/tjsosci.457776

DEĞERLER PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA OPTİMAL TERAPİ
*IN THE CONTEXT OF VALUES PSYCHOLOGY; OPTIMAL THERAPY*Yener ÖZEN¹**ÖZET**

Bu çalışmada değerler psikolojisinin optimal yaşam üzerindeki etkisi ve optimal terapide kullanılması üzerinde durulmuştur. Her bireyin değerler sistemi, ilkeleri ve öncelik verdiği konular farklı olabilir. Farklı değerlere, önceliklere ve ilkelere sahip kişiler, sözde aynı çevreyi farklı biçimde algılayabilirler. Çevredeki farklı uyarıcılara öncelikle tepki verebilirler. Mesela adaletin her şeyden önemli olduğuna inanan bir kişi, aynı ortamda bulunan pek çok kişinin fark etmediği bir haksızlığı hemen fark edebilir ve bu duruma tepki gösterebilir. Estetiğe önem ve öncelik veren başka bir kişi, aynı ortamdaki diğer kişilerin fark etmediği bir güzelliği hemen fark edebilir ve bunu takdir edebilir. O halde değerlerimizde, önceliklerimizde ya da ilkelerimizde gözlemlenen bu tür bireysel farklılıklar bir zaaf değil, aksine toplumsal yaşamımızı zenginleştiren bir yönümüzdür. Bir kimsenin değer sıralamasının birinci sırasında bulunan değer onun temel değeridir. Teorik olarak, varlığı mümkün olan bütün değerler bir kimseye verildiği zaman onların bir sıralaması yaptırılınca şahsın en yukarıya koyduğu değer onun her şeyden daha fazla kıymet verdiği şeydir. Psikoloji değer problemini felsefeden daha farklı bir şekilde ele alır. Psikolojide değerın önemi onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, fakat insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roldedir. Bu bakımdan psikolog değeri sadece bir inanç olarak alır ve bu ona yeter.

Anahtar Kelimeler: Değerler Psikolojisi, Optimal Psikoloji, Terapi**ABSTRACT**

In this study, the value of psychology on the optimal life effect and the optimal therapeutic use of psychology is emphasized. Each individual's values system, principles and priorities may be different. People with different values, priorities and principles can perceive the same environment in a different way. Different stimuli in the environment can react first. For example, a person who believes that justice is more important than anything can immediately recognize and react to an injustice that many people in the same environment do not notice. Another person who gives importance and priority to esthetics can immediately recognize and appreciate a beauty that other people in the same environment do not notice. Such individual differences observed in our values, in our priorities or in our principles are not a weakness, but rather a way of enriching our social life. The value found in the first of a person's value sequence is its base value. Theoretically, when all possible values are given to someone, when they are ordered, the value that the person puts up at the top is what he valued more than anything. Psychology deals with the value problem in a different way from philosophy. The preponderance of psychological value is not the role it plays in guiding the human behavior, not

¹ Doç. Dr., Erzincan Binali YILDIRIM Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, yenerozen@erzincan.edu.tr

as an objective measure. In this regard, the psychologist only takes the value as a belief, and that is enough for him.

Key Words: Values Psychology, Optimal Psychology, Therapy

GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyılda bir belirtiyi özellikli bir kaçınma davranışı gibi kesin bir davranışsal terimle tanımlamayı tercih eden terapistlerle anksiyete ya da çaresizlik duyguları gibi daha genel bir kategoriye kullanmayı tercih eden terapistler arasında fikir çatışması yaşanmıştır. Kendiliğin psikolojisi" kuramı, "özellikler-arası ilişki" kuramı, "ilişkisel-tedariksel" kuramı, "güdülenme sistemleri" kuramlarının hepsi gerçekte farklı ve zaman, zaman birbirine zıt fikirler öne sürmüşlerdir. Bazı terapistler belirtileri eylemler gibi sayılabilir şekilde formüle etmeyi tercih ederken, diğerleri bir problemi ruhsal bir durum ya da bir karakter bozukluğu olarak formüle etmeyi tercih etmişlerdir. Optimal Teorinin yaklaşımı, dikkatin bir birey üzerinde olmamasından dolayı diğer yaklaşımlardan oldukça farklılaşır. Bu yaklaşım mevcut problemi çözmediği takdirde terapistin başarısız olacağını varsaysa da, belirti mümkün olduğunca kesin bir şekilde işevuruk olarak tanımlansa da, terapinin odağı kişi üzerinde değil, optimal fayda ve denge üzerindedir (Özen, 2011).

Bir problemi farklı sosyal durumlar olarak tanımlamak mümkündür. Bir problem, çeşitli kişiler arasındaki eylemler zincirinin bir parçası olan bir davranış tipi olarak tanımlanabilir. Tekrarlayan davranış dizisi terapinin odağıdır. Bir belirti, bir sosyal düzendeki bir davranış dizisinin belirginleştirilmesine dair bir etikettir. Depresyon ya da fobi gibi belirtilerin insanlar arasında bir anlaşma olarak ele alınması ve bundan dolayı ilişkilerde uyuma yönelik olduğunun düşünülmesi terapi alanında yeni bir düşünme biçimine neden olmaktadır.

Bir belirtinin akıldışı olduğu ve geçmişten beri devam eden yanlış algılamalar üzerine temellendiğini varsaymak yerine, bir belirtinin mevcut sosyal duruma uyum sağlamanın bir yolu olduğu iddia edilmiştir. Mantıksal olarak bunu, eğer bir belirti değiştirilmeliyse, terapinin sosyal durumu değiştirmeye odaklanması gerektiği fikri izlemiştir.

Düşünce biçiminin bireysel birim yerine iki ya da daha çok kişiden oluşan bir sosyal birime doğru değişmesinin bir terapist için belli bazı sonuçları vardır. Terapist sadece insana özgü zorluklar hakkında daha farklı şekilde düşünmekle kalmamalı, aynı zamanda kendisini problemin içine dâhil olan sosyal birimin bir üyesi olarak da görmelidir. Terapistin danışanın sosyal açmazının bir parçası olarak ele alınması gereklidir ve bu yaklaşım rahatsız edici bir fikir olabilir. Günümüzde sergilenen bir problemin, problemin ortaya çıktığı profesyonel dünya ve hatta daha geniş toplumu da içerdiği rahatsızlık verecek şekilde ortaya çıkmaktadır (Haley, 1991).

1.SOSYAL YAŞAMIN BİR PARÇASI DEĞERLER

Her bireyin değerler sistemi, ilkeleri ve öncelik verdiği konular farklı olabilir. Farklı değerlere, önceliklere ve ilkelere sahip kişiler, sözde aynı çevreyi farklı biçimde algılayabilirler. Çevredeki farklı uyarıcılara öncelikle tepki verebilirler. Mesela adaletin her şeyden önemli olduğuna inanan bir kişi, aynı ortamda bulunan pek çok kişinin fark etmediği bir haksızlığı hemen fark edebilir ve bu duruma tepki gösterebilir. Estetiğe önem ve öncelik veren başka bir kişi, aynı ortamdaki diğer kişilerin fark etmediği bir güzelliği hemen fark edebilir ve bunu takdir edebilir. O halde değerlerimizde,

önceliklerimizde ya da ilkelerimizde gözlemlenen bu tür bireysel farklılıklar bir zaaf değil, aksine toplumsal yaşamımızı zenginleştiren bir yönümüzdür (Öğülmüş, 2001).

Değer farklılıklarından kaynaklanan problemler, çözümü en zor problemlerdir. Mesela her fırsatta hayatın tadını çıkarmak gerektiğini düşünen ve yaşamını bu ilkeye göre düzenleyen bir kişi ile çocuklarının parlak bir geleceğe sahip olmasına öncelik vermeleri gerektiğini düşünen eşi arasında, ailenin parasal kaynaklarının nasıl harcanacağı konusunda ciddi bir anlaşmazlık ortaya çıkabilir.

Problemlerin nedenleri konusunda bu açıklamaları önemli bir konun altını çizerek tamamlayalım. Eğer belli bir problemin nedeni konusunda taraflar yanlış bir tanı ile hareket ederlerse, problemi çözme olasılıkları yok denecek kadar azdır. Bu aşamada göze çarpan en önemli yanlışlık, özellikle kıt kaynaklar nedeniyle ortaya çıkan problemleri, sanki değer farklılıklarından kaynaklanan bir problemmiş gibi algılamaktır. Mesela annesinin zamanı olmadığı için parkta daha fazla oynamasınız izin verilmeyen bir çocuk, annesiyle kendi arasındaki bu problemin nedenini; annesinin kendisine değer vermemesi ya da kendi isteklerine öncelik verilmemesi, şeklinde algılayabilir. Bu durumda anne; zamanımız yok, derken, çocuk; sen beni önemsemiyorsun, diye söylenecektir (Öğülmüş, 2001).

Bir eşduyumsal problem danışanların sosyal ilişkileri olarak tanımlandığında, bir terapist kendisini sorunun içerisinde dahil etmelidir. Ondan sonra problemi tanımlamaya yardımcı olur. Bir çocuğu suçlu ya da minimum beyin işlev bozukluğu olan şekilde etiketlemek ya da bir yetişkini alkolik ya da şizofren olarak etiketlemek, problemin ortaya çıkmasında bir kişinin katkısı olduğu ve bu şekilde değişimin daha zor sağlanabileceği anlamına gelmektedir. İnsana özgü bir çıkmazı etiketleme şekli bir problemi kristalize edebilir ve onu kronik hale getirebilir.

Yaşam amacı, kişinin yaşamının anlamlı ve amaçlı olduğu inancını ve amaçlarına ulaşma çabasını ifade eder. Özerklik, kişinin kendi standartlarını geliştirmesini, hayatını kişisel standartlarına göre düzenlemesini ve kendi kararlarını verebilmesini ifade eder. Bireysel gelişim, kişinin potansiyelinin farkında olmasını, yeteneklerini geliştirme çabasını ve yeni yaşantılara açık olmasını çevresel hâkimiyet, kişinin kendi isteklerine, değerlerine ve ihtiyaçları doğrultusunda çevresini düzenlemesini, seçebilmesini, uyum sağlamasını ve çevresindeki fırsatları iyi değerlendirmesini öngörürken. Diğerleriyle olumlu ilişkiler, kişinin güvenli ve samimi ilişkiler geliştirmesini, sürdürmesini ve insanların huzuru ve mutluluğuyla ilgilenmesini; öz kabul, kişinin kendini olumlu algılamasını, olumlu ve olumsuz bütün özellikleriyle kendini kabul etmesini ifade etmektedir (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002).

İnsanların, bulunduğu ortamdan mutlu olması, ait olduğu grubu benimsemesi, daha iyi olmak için çalışma arzusu duyması ve bulunduğu koşullarda en iyisini gerçekleştirme güdüsü, her insanın temelde arzuladığı ve bunlar gerçekleşmediğinde ise mutlu ya da huzurlu olma kavramlarından uzaklaşabilir. Mutlu olmanın kişinin kendilik bilinci üzerinde kontrol sağlamasıyla mümkün olabilmektedir.

2. DEĞERLER PSİKOLOJİSİ

Değer kavramı, hemen hemen bütün bilim dallarında konu edilmektedir. Başlangıçta felsefe bilimi içinde incelenen ve ahlak kuralları ile bağlantısı kurulan değer kavramı, günümüzde daha çok psikoloji, sosyoloji, işletme, tıp, eğitim vb. bilimlerin ilgi alanına da girmiştir. Değerin ne olduğu ile ilgili alanyazınında çok fazla tanım yer almaktadır.

Ancak en yaygın kullanımıyla değer; arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem dereceleri farklı, durum ötesi hedeflerdir. Bireylerin istek, tercih ve arzularını yansıtır, yani bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunda belirleyicidir (Güngör, 1993). Bireyin, dolayısıyla toplumların beklentileri sahip olduğu değerlerle yönlendirilmektedir. Bu nedenle toplumun değer sisteminin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Özellikle çocuklarda geçmişe kıyasla okul ve aile dışında televizyon, görsel basın, internet gibi birden fazla faktörün de değer kazandırmada etkili hale gelmiş olması, toplumun değer sisteminin devamlılığını etkileyebilmektedir. Bu nedenle çocuklardaki değerlerin gelişiminin rastlantılara veya kontrol dışı mekanizmalara bırakılmaması ve dünyadaki gelişmelerin de iyi izlenmesi gerekmektedir. Değerler, bireylerin seçeceği bilgi, düşünce ve duyuşsal davranışlar için önemli bir süzgeç görevi görmekte ve değer sistemlerinin oluşmasında etkili olmaktadır (Huitt, 2004). Bireylerde olduğu gibi toplumlarda da değer sistemleri mevcuttur. Toplumlar, kendilerini diğerlerinden farklılaştıran ve en güçlü sosyal kontrol aracı olan değerler sistemini yitirmemelidir. Bu olumsuzluğun ortaya çıkmadan engellenebilmesi için, son yıllarda dünyada değer eğitimi alanındaki araştırmaların sayısı artmaktadır (Silcock ve Duncan, 2001).

Bireyler, toplumun öne çıkardığı değerleri kendi tutum ve inançlarına uygun şekilde tercih etmekte, onlara farklı düzeylerde önem atfetmektedir. Bireyin önem verdiği bu değerlerin seçiminde ve kabul edilmesinde belirli ilkeler vardır. Değer gruplarının (sosyal, ahlaki, dini, siyasi, estetik vb.) oluşmasında hangi değerlerin hangi grupta yer aldığıyla ilgili ortak bir yapı mevcuttur. Ancak bu gruplardaki değerlerin seçilmesinde kullanılan ilkeler üzerinde kesin bir anlaşma yoktur (Yığittir, 2012).

Bir kimsenin değer sıralamasının birinci sırasında bulunan değer onun temel değeridir. Teorik olarak, varlığı mümkün olan bütün değerler bir kimseye verildiği zaman onların bir sıralaması yaptırılınca şahsın en yukarıya koyduğu değer onun her şeyden daha fazla kıymet verdiği şeydir (Güngör, 1993). Herhangi bir seçim durumunda bireyler, seçenekler arasındaki tercihlerinin sonuçlarına ilişkin öngördükleri değer, aynı seçim durumunda olası başka tercihlerin sonuçlarına ilişkin öngördükleri değerlerden daha yüksek olmasını beklerler Bu değer, bir bakıma bir seçeneğin seçilip seçilmeyeceğinin belirleyicisi, o seçeneği tercih etmeye yönelimdir. Kaynakların, bireyden başka diğerleriyle ortak olduğu durumlarda ise bireyin, tercihlerinin sonuçlarına ilişkin öngördüğü değerler yalnızca bireyin kendisiyle ilgili değildir; artık diğerleri de denkleme dâhil olmuştur. Böylece, diğerlerine ilişkin algılar da öngörülen sonuçlara verilen değer için belirleyici bir nitelik kazanır (McClintock, 1972).

Psikoloji değer problemini felsefeden daha farklı bir şekilde ele alır. Psikolojide değerlerin önemi onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, fakat insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roledir. Bu bakımdan psikolog değeri sadece bir inanç olarak alır ve bu ona yeter. Özellikle ahlaki davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kıstas demektir. Teorisyenler değer kavramı konusunda birbirine paralel farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır.

Değer kavramını Allport, bir insanın tercihine göre davranmasına ilişkin bir inanç olarak tanımlamıştır. Williams, tercihin kıstası ya da standartları, Kluckhohn, bir gurubun niteliğini ya da bir bireyin özelliğini örtük ya da açık olarak belirten şey demiştir. Eylemin tarzları, araçları ya da amaçları arasından tercih yapmayı etkileyen

arzu edilebilen bir kavram Hofstede, belirli durumları diğerlerine tercih etme eğilimi Güngör, bir şeyin arzu edilebilir ya da edilemez olduğu hakkındaki inanç olarak tanımlamışlardır. Rokeach ise değeri, belirli bir davranış ve var oluş amacının kişisel ve toplumsal olarak karşıtlarına tercih edilmesine dair bir inanç; değer sistemini ise, görece önemi süresince var oluş amacı ya da tercih edilen davranış tarzları ile ilgili inançların kalıcı bir organizasyonu olarak tanımlanmaktadır. Rokeach'e göre değerlerin en önemli fonksiyonu çeşitli durumlarda davranışa rehberlik eden standartlar sağlamasıdır. Değerler, kendimizi başka insanlara tanıtmada, başkalarının davranışını ve kendi davranışımızı yargılamada, kendimizi Ahlak, bir sosyal bilim dalı olarak toplum içerisinde oluşmuş örf ve adetlerin, değer yargılarının, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütününcü inceler. Bu sistem bütünü; bir bireyin, bir grubun ya da tüm toplumun doğru ve yanlış davranışlarını belirler ve yönlendirir.

3. İLGI, İHTİYAÇ VE DEĞERLER

Bütün ahlâkî hükümler birer değer hükmüdür. Değer hükümlerinin mekanizmasını açıklayacak bir görüş ise sadece ahlâk konusunda değil, bütün insan ilimlerinde bize ışık tutabilir. Zaten klasik felsefenin bilgi ve ontolojiden sonra geri kalan iki konusu ahlâk ve estetik, yani değer hükümleridir. Eğer insan davranışlarının gerisinde değer dediğimiz birtakım zihni yapılar bulunuyorsa ki öyledir bu yapıları açıklamak psikologun birinci derecede vazifelerinden biri olmalıdır (Güngör, 1993).

Sezgici ahlâk teorisyenlerinin temel ahlâkî kavramları ve değerleri tarif edemeyeceğimizi söylemelerine karşılık natüralistler değerlerin ampirik bir muhtevası bulunduğunu ve dolayısıyla pekala inceleme konusu olabileceğini iddia etmişlerdir. Bunlar arasında bizi en çok ilgilendirenlerden biri R. B. Perry'dir. Perry General Theory of Value (1926) ve Realms of Value (1954) adlı eserlerinde değerleri insanın ilgileri, ilgi objeleri, ilgilerin cinsi, miktarı, yoğunluğu çerçevesinde izah edebileceğimizi söylemektedir. Burada ilgi denince hoşlanma hoşlanmama, ihtiyaç, tercih gibi eğilimler kastedilmektedir. Bu manada ilgi kısaca "Vereceği sonuç hakkındaki tahminlere göre belirlenen bir olaylar dizisi" diye tarif edilmektedir. Şu halde "Bir şey bir ilgi konusu olduğu takdirde o bir değer taşır veya ona değer verilir. Fakat bir şey sadece pozitif ilgi konusu olmaz, negatif ilgi de söz konusu olabilir. Şu lehte ve aleyhte olmak üzere iki türlü ilgiden bahsedilebilir. Negatif ilgi "kötü" sıfatının sebebidir, pozitif ilgi "iyi" sıfatını doğurur. Bir şey aynı zamanda hem pozitif hem negatif ilgilere konu olabilir, o zaman hangi tür ilgi ağır basarsa o şeyin kıymeti de ona göre belirlenir. Mesela "güzel" demek, estetik ilgi konusu olan şeylerin özelliğine sahip olmak demektir. Ahlâkî bakımdan iyi olan şey herkes için ahenkli bir mutluluğa yol açan şey demektir (Petty, 1977).

İstenen bir şey elde edildiği zaman kötü çıkabilir, ama bir isteğin tatmininin ancak daha temelli ve geniş başka isteklerin tatminini engellediği takdirde kötü sayılabilir. İlgi teorisi pratik ahlâk bakımından önemli bir eksiklik taşımaktadır. Bizim menfaatlerimiz başkalarınıninkiyle çatıştığı zaman ne yapacağız? Eğer ahlâkın standardı "Herkesin ahenkli mutluluğu" ise, çatışma halinde bu nasıl sağlanacaktır? Bu soruya başka bazı natüralistler cevap bulmaya çalışmışlardır ki bunların en önemlisi S. C. Pepper'dir. Pepper (1958) gerek psikolojide, gerek sosyolojide en etkili teorilerden faydalanarak Perry'nin değer teorisi üzerinde orijinal tadiller yaptı. Onun düşüncesini bir taraftan Tolman ve Lewin'e, bir taraftan Freud'a, hatta Darwin'e götürmek mümkündür. Pepper gerek insanda, gerek tabiatta birçok "seçici (selective) sistemlerin bulunduğunu,

bunların her birinin birtakım davranışları ve davranış sistemlerini (müesseseler vs.) idare ettiğini, bunlar arasında seçmeler yaptığını, normatif düzenlemeler getirdiğini" söylüyor. Bu seçici sistemler normatif karakterde olmakla beraber yine de tabii birer olgu sayılırlar, bu yüzden onlara tabii normlar demek doğru olur. İşte bizim ilgilerimiz birer seçici sistem olarak rol oynarlar. Bir kimsenin kişilik yapısı yine bir seçici sistem teşkil eder. Bazı seçici sistemler ise sosyal ve kültürel yapıya ait normlardır (Güngör, 1993).

Şu halde iyi, güzel, doğru dediğimiz şeyler bir seçici sistemin kabul ettiği, kötü ve çirkin şeyler ise reddettiği şeylerdir. İnsan davranışlarını düzenleyen "Tabii Normlar" farklı cins ve seviyelerde reddedilebilir, yani değerler arasında da bir üstünlük ve öncelik münasebeti vardır.

En hâkim durumda olanlar bireyi aşan değerlerdir, bizim üzerimizde en çok etkisi olanlar bunlardır. Görülüyor ki, Pepper'e göre ahlâkî değerler ferdin üstünde, ferdî menfaati aşan değerlerdir. Ferdî aşan en yüksek tabii norm, tekâmülden gelen "tabii eleme" normudur hayatın devamı ve ilerlemesi ilkesini en yüksek ahlâkî değer haline getireceğiz. Pepper'in değer teorisi diğerleri arasında en deneysel olanıdır. İhtiva ettiği olgular ve bunlara ait tarifler psikologlar için birer çalışma hipotezi olabilecek mahiyettedir. Ancak burada bütün teorinin temel postülalarından biri önemli güçlükler çıkarmaktadır. Pepper tabii normların (seçici sistemler) hem tabii hem de normatif olduğunu söylüyor, yani ahlâkî normlar aynı zamanda tabii düzenin de birer gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Biz gerçi normatif olanla tabii olanın aynı noktada birleştiği hallere rastlıyoruz, ama çoğu zaman durum böyle değildir. Ayrıca, Pepper'in tekâmülü en son ve en yüksek hakem sayması ferdin ahlâkî muhtariyeti fikri ile bağdaştırılamaz. Toplumdan gelen birey üstü değerler bize hâkim olmakla beraber bunlarda yine bizim fert olarak rolümüz bulunduğu söylenebilir. Ama "tabii eleme" hadisesi bizim irade hürriyetimizin tamamen dışındadır ve ahlâkî muhtariyetin sınıfı olduğu bir hali temsil eder.

4. DEĞERLER NİÇİN BİRBİRİNDEN BAĞIMSIZ OLAMAZ?

Değerler niçin birbirinden bağımsız olamaz? Çünkü insan intibakının en önemli problemlerinden biri gerek davranışlar, gerekse düşünce unsurları arasında ahenk sağlayabilmektir. Bu ahenk veya uyuma sadece insan davranışının mantikî bir insicam göstermesi gerektiğini düşünen psikologların ortaya attığı bir kavramdan ibaret değildir, insan böyle bir ahengi fiilî olarak arar ve herhangi bir sebeple uzlaşmayan unsurları bir denge veya uyuma haline getirir. Uyuşmazlık düşünce ve davranışlar arasında olabileceği gibi, düşünce muhtevasının çeşitli unsurları (değerler, tutumlar, bilgiler vs.) arasında da olabilir. Örnek verecek olursak, yağmur yağacağını bildiği halde şemsiyesini almadan çıkan adamın düşüncesi ile davranışı birbiriyle uyuşmamaktadır.- Düşünce unsurlarına gelince, bir kimse hem insanın tek hücreden tekâmül yoluyla ortaya çıktığını söyleten bir biyolojik teoriye, hem de doğrudan doğruya yaratıldığını söyleyen bir dine inanabilir. Birinci örnekte şahıs içine düştüğü mantıksızlığı tutarlı bir hale getirebilmek için şöyle düşünebilir: (1) Ben ahmağın biriyim, yağmur yağacağını bildiğim halde şemsiyemi almadım. Zaten ne zaman tedbirli davrandım ki. (2) İki dakika yağmurda kalmak iki saat şemsiye aramaktan daha iyidir. Zaten karım beni derbederlikle suçlayıp duruyor. (3) Yağmur o kadar şiddetli değildi, üstelik yağmurda kaldıktan sonra sıcak bir yere kavuşup bir fincan çay içmenin zevki bu sıkıntıya kat kat değer... İkinci halde ise dindar şahıs Âdem ve Havva hikâyesinin birtakım ahlâkî

prensipleri insanların aynı soydan gelmiş eşit yaratıklar olduğu gibi göstermek üzere bir metafor (istiare) olarak anlatıldığını, kutsal kitabın biyoloji kitabı gibi ilim teorileriyle uğraşmayacağını söyleyebilir. Bu düşüncelerin hepsi de başkalarına karşı mazeret göstermek gibi maksatlı uydurulmuş şeyler olmayıp, tamamen samimi bir zihnin kendi içinde tutarlı olma çabasını aksettirir. Dışarıdan baktığımız zaman bir kimsenin pek tutarsız görünen düşünce ve davranışlarının onu hiç de rahatsız etmiyor görünmesinin başlıca sebebi budur (Güngör, 1998).

Değerler bizim bilişsel muhtevamızın başlıca unsurlarıdır. Onlar arasında da yüksek seviyede bir ahengin kurulması, ortaya çıkacak uyuşmazlıkların hemen giderilmesi insan intibakı için zorunludur. Bir kimse hürriyete çok değer veriyorsa herhangi şekilde bir otoritaryanizme de aynı şekilde değer veremez. Yine, hürriyete verdiği değerle birlikte sanata da değer vermesi kaçınılmaz görünmektedir. İnsanın sadece bir değer sahası içindeki tavırları değil, çeşitli değer sahalarındaki tavırları da birbiriyle tutarlı olmaktadır. Fakat bu tutarlılık veya ahengin nasıl kurulduğunu bilemiyoruz. Günlük hayatta hepimiz şahit olmuşuzdur ki, bize hiç uzlaşmaz gibi görünen birtakım değerler bazı kimselerde pekâlâ bir arada yaşamaktadır. İlk bakışta bu kimselerin zihinlerini kalın duvarlarla bölümlere ayırdıklarını ve her bir bölümdeki muhtevanın öbürüne hiç karışmadığını düşünebiliriz. Nitekim Psikoloji tarihinde hadisenin gerçekten böyle olduğunu düşünenlere rastlanır. Fakat insan zihninin bütünlüğü ve dinamik yapısı bu düşüncenin yanlışlığını gösteriyor. Gerçekte olan şudur: Bize birbiriyle tutarsız hatta tam zıt görünen değerler, o şahsın zihninde özel bir yorumla bağdaştırılmıştır. Biz hangi halde hangi yorumun yapılacağını bilmiyoruz, ama tutarsız zihni unsurları ve davranışları tutarlı hale getirmek üzere ne türlü mekanizmaların çalıştığını biliyoruz (Hovland ve Janis, 1960).

5. KÜLTÜREL AÇIDAN DEĞER KAVRAMI

“Kültür”, sözlüklerde ve ansiklopedilerde en çok tanıma sahip sözcükler arasında bulunur. Terim olarak “kültür”, Latince colere fiilinden türetilmiştir. Colere; işlemek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek vb. anlamları birlikte içeren çok zengin bir anlam içeriğine sahiptir.

Toplumlar farklı kurallara sahip, farklı gelenek ve adetleri içerisinde barındıran, farklı yapılanmalardan ve düzenlemelerden geçerek büyüyüp gelişen yapılardır. Toplumun bu açılarıyla, insanın gelişimine ve davranışlarına etkisi büyüktür. Bu gelişme evresinde insan neyin kendisi için iyi, neyi kötü olduğunu; yaşadığı toplumun kültürel özelliklerinin bir yansıması olan değer yargıları ile anlamaya ve bilmeye çalışır (Özen, 2012).

Kültür, kişilerin davranışları hakkında bize bilgi veren ve bu davranışlarda yansımasını bulan soyut görüşler, değerler ve dünyaya dönük algılardan oluşur. Kültür, bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılır ve o toplumun üyeleri tarafından anlaşılır davranışlar üretir. Kültürler bize biyolojik olarak atalarımızdan miras kalmamıştır; kültür öğrenilir ve kültürün bütün değişik parçaları bütünleşmiş bir biçimde işlev görür (Haviland, vd, 2008).

Tarihsel varlığın determinasyon probleminde değerler de çok önemli bir rol oynar. Çünkü bir geleneğin sürmesi, akıcı ya da donmuş bir şekil kazanması, bir eğitim sisteminin yeni yetişen kuşaklara şekil kazandırması gibi görüngülerin hepsi, değer-determinasyonlarına dayanır. Aynı şekilde eğer belli bir mekân parçası olan vatan

seviliyorsa; onu savunmak için acılara katlanılıyorsa; eğer üç boyutlu zaman içinde olup biten olaylar arasında bir bağ kuruluyor; onlardan bazılarında bir öncelik veriliyor ve gelişmelerine çalışılıyorsa; eğer insan başarıları birbirini karşılıklı etkiliyorsa; bu görüngülerde belli değer-yapılarının bulunduğunu gösterir; çünkü insan hayatı, insanın yapıp- ettikleri, insanın başarıları, herhangi bir şekilde değerle bezenmiş ve değerler tarafından yönetilmişlerdir. Tarihsel varlık-alanında ağır basan determinasyon, değerlerin sağladığı determinasyondur. Çünkü insanın herhangi bir ilgisinin, herhangi bir idealinin bulunmadığını kabul etmek, onun hayat eylemleri, olup biten şeyler karşısında hiçbir tavır takınmadığını, onlar karşısında kayıtsız kaldığını kabul etmek demek olur ki, buna olanak yoktur. Böyle bir durum, hayatın durduğu, hareketsiz ve eylemsiz kaldığı anlamına gelir (Özen, 2012).

Hâlbuki insan, çözülmesi, gerçekleştirilmesi gereken sayısız problemler karşısında, sayısız yapıp-etme ve eylemler içinde bulunur. İnsanın onlara bir yön vererek, bazılarını öne alması, bazılarını sonraya bırakması gibi birtakım çarelere başvurması gerekir. Bu da ancak insanın bunlar karşısında kayıtsız kalmadığı, onlar karşısında herhangi bir tavır takındığı bir durumda gerçekleşebilir. Fakat her tavır takınma, değerlere dayanan bir tavır takınmadır. İnsan sayısız, ardı arası kesilmeyen durumlar içindedir; insanın bu durumların içinden sıyrılıp çıkması, onun bir değer-duygusuna sahip olmasını gerektirir. Ancak böyle bir değer-duygusu, yapıp-etme ve eylemlerimizden bazılarını öncelik verir, bazılarını da sonraya bırakır.

6. KİŞİLİK KAVRAMI

(...) Kişilik (personality) sözcüğünün kökeni Latince maske sözcüğüdür ve herkesin yaşam sahnesinde kendisine düşen rolü oynaması görüşünü yansıtır. Bu maske çocuğun yüzüne konduktan sonra artık dışarıdan yapıştırılmış gibi durmaya kadar, yavaş yavaş çocuğu biçimlendirmeye başlar. Maskemiz artık sanki onunla doğmuşuz gibi doğal gelir. Bu aşamaya gelindiğinde birey artık kültürü tamamen içselleştirmiş demektir (Haviland, vd, 2008).

Adler'e göre, "(...) Bir insanın kişiliği asla ahlaki bir yargının temelini oluşturmaz. Bu bireyin çevresiyle nasıl bir ilişki içinde olduğunun ve içinde yaşadığı toplumla ilişkisinin niteliğinin toplumsal bir değerlendirmesini kullanmayı yeğleriz. Pek çok psikolog, kişiliği bireyin kendine özgü olan, değişik durumlarda ve zaman içinde kalıcı olan duygu, düşünce ve davranış örüntüsü olarak tanımlanabilir. Bu tanım, insanı diğerlerinden ayıran ve onu kendisi yapan farklılıkları kapsarken, diğer yandan, kişiliğin durağan ve sürekli olduğuna işaret etmektedir; bu bireysel farklılıklar zaman içinde ve değişen koşullarda hep aynı kalmaktadır. Psikologlar kişilik konusuna birkaç şekilde yaklaşırlar. Bazıları kişiliğin en önemli özelliğini belirlemeye çalışırken, diğerleri kişilikler arasındaki farklılıkları anlamaya çalışır. Bu ikinci grupta olan bazı psikologlar aileyi kişilik gelişiminde en önemli faktör olarak kabul ederken, bazıları da aile dışındaki çevresel faktörlerin önemini vurgularlar. Bir grup psikolog da kişiliği, kendimizi ve deneyimlerimizi düşünmeyi öğrenmenin bir sonucu olarak görmektedir. Bütün bu yaklaşımlar ortaya kişilik kuramlarını çıkarmıştır (Özen, 2012).

Psikologlara göre kişilik, bireyin özel (characteristic) ve ayırıcı (distinctive) davranışlarını içermektedir. Özeldir çünkü bireyin sıklıkla yaptığı ya da en tip davranışlarını temsil eder. Ayırt edicidir çünkü bu davranışlar kişiyi başkalarından ayırır (Morgan, 2004: 311). Kişilik, bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak tanımlanır. Bu tanım içindeki tutarlı davranış kalıplarını her

zaman ve her durum içinde gözlemleyebiliriz. Bugün dışa dönük olan bir insanın yarında dışa dönük olmasını bekleriz. Karakterdeki bu tutarlılığı, “Bu tam ondan beklenecek bir davranıştı” ya da “Her zamanki gibi davranıyordu” şeklinde yorumlarla ifade ederiz. Kişilik içi süreler ise kişiler arası süreçlerden farklı olarak, nasıl davranacağımızı ve hissedeceğimizi etkileyen ve içimizde gelişen bütün duygusal, güdüsel ve bilişsel süreçleri kapsar. Kişilik psikologlarının çoğunun depresyon, bilgiyi işleme, mutluluk ve inkâr gibi konularla ilgilenmesinin nedeni budur (Morris, 2002).

7. DEĞERLER VE KİŞİLİK

Felsefî antropolojide bilme, yapıp etme, tavır koyma, inanma, ideleştirme vb. nitelikler yanında bir “değerler dünyasına sahip olma” da insanın varlık şartları arasında yer alır. Bu, hangi dönem insanına bakarsak bakalım, onun mutlaka bir değerler dünyasının olduğunun, dolayısıyla insanın bütün yapıp etmelerini bu değerlerin determine ettiğinin ifadesidir. Ve bu, insana özgü olan, insanı insan yapan niteliklerden biridir. O halde birtakım değerlerin mevcudiyetinde ve bunların insan davranışlarındaki belirleyici rolünde felsefî anlamda bir problem yoktur. Problem, bu değerlerin yapısında, onların öznel mi, yoksa nesnel mi olduğu konusundadır. Tartışma bu noktada yoğunlaşmaktadır (Özen, 2012).

Sokrates, doğruluk, adalet, cesaret, cömertlik vb. değerler hakkında insanlar arasında bir görüş birliği olduğuna inanıyordu. Bu tür kavramlar ya da değerler hakkında insanlar başta farklı şeyler dile getirirler de, Sokratik yöntemle bu kavramlar sorgulandığında, onların benzer, hatta aynı şeyleri dile getirdikleri anlaşılacaktır. Ona göre, örneğin adalet diye, doğruluk diye bir şey vardır ve bunlar, insanların duygu ve eğilimlerinden bağımsız olarak ne ise, o olarak vardır. Başta farklı düşünceler bile, planlı bir soruşturma sonucunda birçok kişi aynı görüşü ifade edecektir. Dolayısıyla değerler, Sokrates’e göre nesnel bir varlığa sahiptir. Platon da aynı düşüncüyü daha büyük bir kararlılıkla ve daha net olarak ortaya koyar. Ona göre değerler herhangi bir kimsenin kanısından ve eğiliminden bağımsız, mutlak olarak mevcuttur. Mutlak anlamda doğru ya da yanlıştır. Bir ahlâkî yargı, örneğin “adam öldürmek kötüdür” yargısı, “iki kere ikinin dört ettiği” kadar kesin ve nesnel bir yargıdır. Çünkü bu tür yargıların konusunu oluşturan gerçekler, nesnel gerçeklerdir. Hatta Platon ahlâkî değerlerin, ahlâk standartlarının Tanrı’dan bile önce geldiğini söyleyecek kadar ileri gider: İyi olan ve iyilik, ona göre Tanrı’dan önce gelir. Bir şey Tanrı onu istediği için iyi değildir. Tersine, o iyi olduğu için Tanrı tarafından istenir (Mengüşoğlu, 1998).

İnsanın bir “yetenekler ve eğilimler varlığı” olarak doğduğunu söyleyebiliriz. O, ne zaman, nerede, nasıl davranacağını bilgisi kendisine açıkça verilmiş olarak doğmuyor. Bunun bilgisini insan, aldığı eğitimle ve özellikle yakın çevresinden aldığı etkilerle, gözlemleriyle belli bir zaman sürecinde kazanıyor. Değerlerin farklı toplumlarda farklı biçimler alması ve farklı biçimlerde değerlendirilmesi de onların sonradan öğrenildiğinin göstergesidir. Biz, hangi durumlarda nasıl davranmamız gerektiğini, içinde yaşadığımız toplumun büyüklerinden ve yaşlılarımızdan öğreniriz. Sonra biz de kendi küçüklerimize o “iyi ahlâk” kurallarını öğretiriz. O halde, değerler her şeyden önce bir eğitim işidir. Bu eğitim sadece okullarda ve benzeri kurumlarda verilen derslerden ibaret değildir. Bir bakıma bütün toplum bir okul ve her bireyi de bu okulun bir öğretmeni ve öğrencisi sayabiliriz. Değer insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kurallar sistemi olduğuna göre, sosyal ilişkilerin yaşandığı her yer ve her durum bize

ahlâkî değer modelleri sunuyor demektir. Ama bizim bu örneklerin hepsini öğrendiğimiz ve benimsediğimiz söylenemez (Güngör, 1993).

8. OPTİMAL DEĞER

Herhangi bir düşüncenizin diğer düşünceler üzerindeki tahakkümünü engellemesi ve bir düşüncenizin pratiklerini yerine getirirken diğerlerinin özgürlüklerinde bir azalmaya yol açmasının ahlâkî ve hukukî olarak kabul edilebilir olmaması nedeniyle düşünce özgürlüğünüz optimal değerdir.

“Optimal”, düzenleyici bir terimdir. Farklı inanç ve düşüncelerin, anlaşmazlıkların, çıkar çatışmalarının ve amaç farklılıklarının bulunduğu durumlarda herkesin tercih, tavır ve davranışlarını diğerlerinin durumlarında dezavantaj medyana getirmeyecek şekilde pratiğe geçirmesidir. Optimal kuralı, iktisatta bireysel kazancın, politikada birey ve grup tercihlerinin ahlâkî ve hukukî sınırını belirler.

Optimal dizgenin ahlâkî bir sınır olarak koyulması, bireylerin ahlâkî değerlerine alternatif olmadığı gibi, Nozick’in ifadesiyle onu bireylerin ahlâkî amaçlarının bir parçası da yapmaz (Nozick, 2000). Buradaki “ahlâk” terimi, kendi ahlâkî değerlerinin peşinden koşan bireylerin bu amaçlarını gerçekleştirirken kendileri gibi ahlâkî değerlerinin peşinen koşan diğer bireylerin amaçlarını gerçekleştirmelerini engelleyecek tutumlardan sakınmasını ifade eder. Bu sakınma, bireyin ahlâkî değerlerinin bir parçası olabilir ya da olmayabilir.

Robert Nozick (1938-2002), bireylerin ahlâkî değerlerine alternatif veya onların bir parçası olması gerekmeyen ancak amaçlarının peşinden koşarken başkalarının tercihlerini ihlâl etmeyi engelleyen sınırlamalara “ahlâkî yan sınırlamalar” adını verir. “Yan sınırlama” demesinin nedeni, bunların kişinin amaçlarının veya ahlâkî inançlarının bir parçası olmamasıdır. Başkalarının özgürlükleri, bireyin eylemlerini sınırlayabilir. Ahlâkî yan sınırlamalar, iki veya daha fazla inanç arasında birbirlerini engellemeden eylemde bulunmayı sağlar. Bunlar, bireyler için evrensellik iddiası taşıyan ahlâkî değerler değildir. Çünkü bireyin başkalarının özgürlüğüne zarar vermemek için ferâgat ettiği dinî veya ahlâkî değer, hükmünü ve geçerliliğini yitiriyor değildir. Kendisi için uygun ortamı bulduğunda hükmünü devam ettirir, sadece kendisinin de tasvip ettiği geçerli/sınırlı koşullarda askıya alınır. Bu nedenle “ahlâk” terimi, burada Nozick’in kullandığı mânâda kullanılır. Buna “ikinci en iyi” ahlâkı da denilebilir.

Optimal ahlâk ya da ikinci en iyi ahlâkı, toplumu ideal bir değerler bütünü etrafında bir araya getirmenin imkânsız olduğu durumlarda devreye girer. O, kamu otoritesinin veya bir çoğunluğun iradesine dayanmaz, ahlâkîliğini az sayıda olanları koruyucu ve gözetici niteliğinden alır. Farklı “en iyi” beklentileri, bu esas üzerinde bir mücadeleye ve rekabete girer. Bu mücadele kendi ahlâkî kurallarını oluşturur. Bunlar, herkesin kendi en iyisinin ahlâk kuralları değildir. Farklı “en iyi” taleplerinin birbiriyle yüzleşmesi sonucu ortaya çıkan kurallardır. Bu nedenle onun ilkeleri, birinci en iyi kadar (yani bireylerin kendi dinî inançları ve amaçları kadar) basit, belirgin ve değişmez değildir. Optimal kıstası, onun oluşma zeminini verir. Bu kıstas, birinci en iyinin (dinî amaçların) peşinde koşmanın sınırlarını belirler. Bu optimal sınırın ilkelerini şu şekilde vermek mümkündür: Herkesin durumunu iyileştiren değişimler istenir niteliktedir. Herkesin durumunu kötüleştiren değişimler, istenilmez niteliktedir. En az bir kişinin durumunu kötüleştirirken başkalarının durumunda değişikliğe yol açmayan değişimler istenilmez niteliktedir. En az bir kişinin durumunu iyileştiren ancak başkalarının durumunda bir iyileşmeye veya kötüleşmeye yol açmayan değişimler, istenilir niteliktedir. Herkesin

durumunu iyileştirirken bir kişinin dahi durumunu kötüleştiren değişimler istenilmez niteliktedir.

9. SONUÇ

Optimal değer düşüncesi, tercih çeşitliliğinin bulunduğu toplumlara özgüdür. Aynı zamanda çoğulcu toplum fikriyle yakından ilgilidir ve bireysel düşünce diğer düşünüş çeşitliliği durumlarında dezavantaj meydana getirmeyecek şekilde pratiğe geçirilmesidir. Eğer başka düşünceler, dezavantajlı duruma düşüyorsa bireyler kendilerini sınırlandırır. Bu, rasyonel bir tavidir çünkü birey, başkalarından da kendisini dezavantaja düşürecek davranışlardan kaçınmasını bekler. Bu şekilde aynı toplumda yaşayan farklı düşünce grupları arasında saygı esasına dayalı rasyonel bir denge oluşur. Optimal düşünce, bu rasyonel dengeyi tanımlayan düşüncelerdir.

Toplumsal hayat, bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini sınadığı ve rekabet ortamının olduğu yerdir. Bu karşılaşma, yüzleşme ve sınama sonunda davranışların diğer düşünce ve davranışlar üzerindeki etkileri görülebilir ve bu şekilde her düşünce ve davranışın optimal sınırları ortaya çıkar.

KAYNAKÇA

- Güngör, E. (1993). Değerler psikolojisi. Amsterdam: Türk Akademisyenler Birliği.
- Güngör, E. (1998). Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Haley, J. (1991). Problem Solving-Therapy. John Wiley And Sons Inc. New York, United States
- Hovland, C. I. ve Janis, I. L. (Eds.). (1960). Personality and persuasibility. New Haven, CT: Yale University Press.
- Haviland, A. W., Prins, H.E.L., Walrath D., ve McBride B. (2008). Kültürel Antropoloji, Kaknüs Yayınları, İstanbul
- Huitt, W. (2004). Values. Educational Psychology Interactive, Valdosta State University. <http://chiron.valdosta.edu/whuitt/col/affsys/values.html>. adresinden 06 Eylül 2018 tarihinde indirilmiştir
- Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., ve Ryff, C. D. (2002) Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 1007–1022.
- Mc Clintock, C. G. (1972). ‘Social motivation-A set of propositions’, *Behavioral Science*, 17: 438454.
- Mengüşoğlu, T. (1998). Felsefi Antropoloji. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Morgan, C. (2004). Psikolojiye Giriş. Eğitim Akademi Yayınları. Ankara
- Morris C.G. (2002). Psikolojiyi Anlamak, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara
- Nozick, R. (2000). Anarşi, Devlet ve Ütopya, (ilk basım 1974), çev. Alişan Oktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Öğülmüş, S. (2001). Sorun Çözme Becerisi ve Eğitimi. Nobel Yayıncılık. Ankara

Özen, Y. (2011). Kendilik Psikolojisine Bir Yapıbozumsal Girişim. Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C:4, S:1, Ss:201-216

Özen, Y. (2012). Değerlerin Kişilik Ve Kimlik Kazanımındaki Rolü. Journal of the Human and Social Science Researches (itobiad), Volume 1, Number 4, pp. 167-181(15)

Perry, R. B. (1954). Realms of value; a critique of human civilization. Cambridge, MA, US: Harvard University Press.

Petty, R. E. (1977). A cognitive response analysis of the temporal persistence of attitude changes induced by persuasive communications. Unpublished doctoral dissertation, Ohio State University, Columbus.

Silcock, P. ve Duncan, D. (2001). Values Acquisition and Values Education: Some Proposals. British Journal of Educational Studies. 49 (3). 242-243

Yiğittir, S. (2012). İlköğretim 5.Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Rokeach Ve Schwartz Değer Sınıflandırmasına Göre Değerlendirilmesi. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, S:19, Ss:1-15